

Tone Kregar

Ivan Žabota – Slovenec in Slovak, umetnik in bohem

Zgodba prleškega pastirja

Marca 1999 mineva šestdeset let, odkar je v svojem stanovanju oz. ateljeju v Bratislavi umrl slikar Ivan Žabota. Človek, čigar življenjska usoda je dovolj zanimiva pa tudi tragična, da jo vsaj na tem mestu poskusimo iztrgati preteči pozabi. Pri tem imamo seveda v mislih prvenstveno slovenski prostor, saj je na Slovaškem, njegovi drugi domovini, spomin nanj še razmeroma ohranjen, prebivalci slovaškega glavnega mesta pa so se mu oddolžili tudi z ulico, poimenovano po njem. V Sloveniji je situacija bistveno drugačna, njegovo ime vedno redkeje zasledimo v raznih tematskih enciklopedijah in leksikonih, na bolj ali manj začudene poglede pa naletimo tudi pri večini naključno povprašanih umetnostnih zgodovinarjev oz. študentov. Po svoje je to sicer razumljivo, a vendarle.

Žabota je bil namreč sin slovenskih staršev, rojen 15.12.1877 na Podgradju pri Ljutomeru.¹ Pri materi viničarki je skupaj z bratom Alojzom odraščal med prleškimi vinogradi in kakopak tolkel obupno revščino. Kot pastir je služil pri bogatejših kmetih, svoje pastirske obveznosti pa zanemarjal na račun hitro odkritega talenta, ki se je takrat kazal predvsem v risanju krav, konjev in ostale živine. Po končani osnovni šoli se je učil v delikatesni in vinski trgovini pri Hönigmanu v Ljutomeru, kjer je ostal pet let. Na svoj slikarski talent je Ljutomerčane opozoril čisto po naključju. Neko jesen je na Hönigmanovem vrtu z moštom stregel gostom, med katerimi so bili predvsem ljutomerski obrtniki. Dobro razpoložene jih je Ivan kar z ogljem začel risati po steni in jih navdušil. Steno je tako kmalu nadomestil papir, glas o Ivanovem daru pa se je začel širiti po vsem Ljutomeru. Za birmanskega botra mu je šel veletrgovec Vaupotič, ki je najbrž tudi nagovoril ostale meščane, da se fanta pošlje na šolanje in s tem tudi Ljutomeru poveča ugled. Obrtniki in ostali ljutomerski veljaki so torej združili moči in sredstva, Ivan pa je za vedno zapustil Prlekijo in odšel v širni svet. Tri leta je prejemal podporo rojakov, nakar so jo ti ukinili, v Ljutomeru pa se je o njem zvedelo le to, da je baje zapustil graško realko.²

Ker na tem mestu nimamo namena podrobneje opisovati njegove umetniške poti, še manj pa se spuščati v ocene njegovega ustvarjanja, nadaljujmo le z nekaterimi najpomembnejšimi biografskimi podatki. Po šolanju v Gradcu je v začetku stoletja na Dunaju in Pragi študiral slikarstvo. V glavnem mestu monarhije je potem živel vse do leta 1915, ko se je preselil v Budimpešto, po dveh letih pa za vselej na Slovaško. Že med študijem se je na Dunaju seznanil s številnimi Slovenci in med drugim Cankarju (katerega je tudi portretiral, a se delo ni ohranilo) opremil zbirko *Erotika*. Počitnice 1902 in 1903 je preživel na domu politika Nika Županiča v Beli Krajini, kjer je ustvaril dosti portretov, večkrat pa se je ustavil še v Celju,

¹ Dokaj podrobno biografijo ter predstavitev umetniškega dela Ivana Žabote najdemo v: Slovenski biografski leksikon, 12. zvezek, Ljubljana 1980, str. 917–919; primerjaj tudi: Janko Alexy, *Osudy slovenských výtvarníků*, Štátní nakladatel'stvo v Bratislavě, 1948, str. 366–372 in J. K. Strakatý, *Za mistrem Ivanem Žabotou* (nekrolog), Československo-jugoslávská revue, IX, 1939, št. 3–4, str. 53–56.

² Za te podrobnosti izvemo iz pripovedi brata Alojza. Alexy, n.d., str. 368.

Ljutomeru in Mariboru ter tam portretiral znane slovenske narodnjake, med njimi Frana Rosino in Ivana Dečka.

Slovaško je prvič obiskal 1902. leta, saj je v kraju Devínska Nova Ves blizu Bratislave z družino živel njegov brat Alojz, ki se je po vojaščini v Budimpešti tja priženil in postal ugleden mizar in rezbar. Ivana je južna Slovaška takoj očarala, še posebej njeni ljudje in pa seveda okolje, ki ga je zelo spominjalo na domače Slovenske gorice. Tudi njegov prvi uspeh, delo *Starci*, za katerega je dobil t.i. »Professorenpreis« oz. 500 goldinarjev na dunajski akademiji, je bila slika s slovaškim motivom.³ Ob portretu, njegovi prvi ljubezni, ki ji je ostal zvest do konca, ga je še posebej privlačil folklorni žanr. Vaške motive je hotel posredovati na klasičen način, vedno bolj pa sta se kazali pripadnost idealistični estetiki in zazrtost v preteklost. Zato se mu očita vztrajanje pri preživelem in nasprotovanje modernim težnjam, za zadnja leta njegovega ustvarjanja pa celo sladkobnost.⁴

Kakorkoli že, Žabota se je ob koncu 1. svetovne vojne odločil na Slovaško tudi za stalno preseliti. Živel je v različnih krajih (Liptovský Sv. Mikuláš, Devinská Nová Ves, Dolní Kubín), dokler se ni leta 1921 dokončno ustalil v, po lastnih besedah, toplejši in bogatejši Bratislavi.⁵ Že na samem začetku se je aktivno vključil v organiziranje slovaškega umetniškega življenja in bil med drugim soustanovitelj Društva slovaških umetnikov. Več let je bil tudi njegov podpredsednik in predsednik odbora slikarjev. V slovaškem kulturnem življenju je užival velik ugled, največ priznanja pa so mu prinesli njegovi portreti pomembnih čeških in slovaških osebnosti kot denimo slovaškega narodnega junaka generala M.R. Štefánika, ministra Antona Švehle in predsednika T.G. Masaryka. Najgloblje v slovaško zavest se je zapisal s portretom največjega slovaškega pesnika Pavla Orszagha Hviezdoslava, saj je prav to delo postalo osnova za likovno pojmovanje pesnikove podobe. Na Slovaškem je dosti tudi razstavljal, zato ga imajo Slovaki upravičeno za svojega in ga redno uvrščajo v svoje preglede likovne umetnosti med obema vojnoma.

Ivan Žabota je torej v bratislavskih umetniških in družabnih krogih ves čas, predvsem pa v dvajsetih letih, užival posebno pozornost, zanj pa je v veliki meri zaslužen tudi njegov za takratne (malo)meščanske predstave nekoliko nenavaden način življenja.

Oaze sreče

V času, ko se je Žabota naselil v Bratislavi, se je ta šele postopoma, a kljub vsemu dokaj hitro slovakizirala in oblikovala v pravo slovaško prestolnico. Do takrat prevladujoči nemški, madžarski in židovski (bolje rečeno stari prešporski)⁶ element mesta seveda ni izginil čez noč in je skupaj z novodošlim slovanskim (slovaškim in češkim) uspešno in vsaj od začetka dokaj harmonično oblikoval nekakšen novi bratislavski duh, ki je preveval različne sfere tako gospodarskega, kulturnega kot vsakodnevnega življenja. Predvsem v očeh mladih slovaških intelektualcev in umetnikov pa je Bratislava pomenila še dosti več kot le glavno mesto. Predstavljala jim je simbol kulturne emancipacije malega naroda, katerega obstoj je bil še do včeraj močno vprašljiv, istočasno pa je bila s svojo tradicijo in dediščino kljub relativni majhnosti⁷ dosti bolj svetovljanska in živahna v primerjavi z dotedanjimi oazami slovaškega kulturno-političnega življenja, kot je bil npr. Martin.

³ Viktor Smolej: »Razgovor s slovaškim slikarjem Slovencem Ivanom Žaboto«, Slovenec, 1934, št. 138.

⁴ SBL, str. 918.

⁵ Štefan Hoza, Ja svoje srdce dám..., 1. del, Slovenský spisovateľ, Bratislava 1989, str. 218.

⁶ Pressburg (Prešpork) – Pozsony (Požun) – Bratislava.

⁷ V začetku 20. let Bratislava ni štela več kakor 100.000 prebivalcev.

Po prevratu je slovaško kulturno in znanstveno življenje (predvsem s češko pomočjo) doživelo pravi preporod. Zgrajen je bil šolski sistem, nastale so temeljne institucije kot denimo Univerza, Slovaško narodno gledališče in Univerzitetna knjižnica, množično je začelo izhajati slovaško časopisje ipd., večina teh najpomembnejših političnih, znanstvenih in kulturnih ustanov ter dejavnosti pa je bila koncentrirana predvsem v Bratislavi.⁸ Vse to je seveda privlačilo in vleklo slovaško inteligenco in predvsem študentarijo, ki je po besedah Jána Smreka,⁹ takrat še študenta, pozneje pa enega najuglednejših slovaških pesnikov in urednikov, v Bratislavo bolj kot želodce prihajala nasititi srca.¹⁰ To navdušenje nad novimi časi in svoboda, ki se je čutila v zraku, je ljudi zbliževala in združevala ne glede na generacije, matično okolje ali politične razlike.

Predvsem izmed ljudi iz umetniških in intelektualnih krogov so po kavarnah in vinotočih nastajala tudi prva večja slovaška omizja, ki jih lahko označimo kar za bohemska, saj so se za boheme kar s ponosom smatrali tudi njihovi člani. »... *Takšnim ljudem so govorili, da so bohemi, mi pa smo prav to, končno biti tudi malce bohema, tudi potrebovali in najbolj skrbeli zato, da bi nas takšnih bohemov bilo čim več skupaj. Eden od nas je pisal pesmi, drugi novele, tretji je slikal in kiparil, četrti je bil igralec ali operni pevec, peti novinar, ampak šesti ali sedmi je bil povsem resen človek. Kakšen svetovalec ali pa morda direktor, ki pa je prav tako spadal med boheme, saj je bil takšen po značaju in je med njimi sedel kot polnopravni član. Tako so obstajali aktivni in pasivni bohemi. Tega se točno ni dalo razločevati oz. se je razlikovalo bolj po okoliščinah. Za aktivnega bohema se je smatralo tistega, ki je umetniško ustvarjal, mislil in govoril, za pasivnega pa tistega, ki sicer ni ustvarjal, temveč samo čutil...*«¹¹

Zbirališča in dodatno vzpodbudo tem pristašem kavarniške filozofije so radodarno nudile številne gostilne, kavarne in predvsem vinotoči, ki jih je bilo v Bratislavi in njeni bližnji okolici na pretek. Mesto je bilo in je še danes obdano z vinogradi (podobnost z Žabotovimi Slovenskimi goricami torej ni naključna) in zanj se ni zaman govorilo, da leži »na sotočju Donave in vina.«¹² Bližnji vinogradniški centri kot npr. Pezinok in Modra so sloveli po odličnem silvancu, zelenu, rizlingu in frankinji, odlično (kot tudi tisto manj dobro) kapljico pa so seveda v velikih količinah točili tudi po Bratislavi. Različni privilegiji in zakoni so namreč točenje vina v Bratislavi urejali že vse od podelitve mestnih pravic, konec 13. stoletja naprej. Tudi v Žabotovih časih, torej v 20. in 30. letih 20. stoletja, so se Bratislavčani lahko napili vina predvsem po vinskih kletah in vinotočih. Slednji so bili še posebej priljubljeni, pa tudi številni.

Vinotoči so bili po domovih vinogradnikov, ki so bili – mimogrede – skoraj izključno nemške narodnosti. Ti so že od nekdaj imeli pravico, da štirinajst dni na leto v svoji hiši točijo lastno vino. Gostitelj je to veselo novico gostom oznanil na takšen način, da je nad vrati ali pa iz strešnega okna obesil neke vrste zelen šopek,¹³ o tem, kateri vinotoči trenutno obratujejo, pa so svoje bralce v rednih rubrikah obveščali tudi bratislavski dnevnikarji vseh jezikov. Potem se dva tedna vrata vinotoča niso zaprla, vse dokler se dovoljenje za točenje in s tem veselje ni prestavilo v katerega od drugih vinogradniških domov. Krog se pravzaprav

⁸ Tone Kregar, *Slovaško literarno časopisje o Slovencih 1918–1938* (diplomska naloga), Ljubljana 1997, str. 14.

⁹ Ján Smrek (1898–1982), pesnik, novinar in urednik. Pomemben predvsem kot urednik literarnega časopisa *Elán*, v katerem je precej prostora namenjal tudi slovenski umetnosti. Glej: Kregar, n.d., str. 35–43.

¹⁰ Ján Smrek, *Bratislavská bohéma*, Slovák, 14.3.1940.

¹¹ Prav tam.

¹² Peter Salner a kolektiv, *Taká bola Bratislava*, Veda. Bratislava 1991, str. 91.

¹³ Enako pravilo, kot je veljalo za »pušlšanke« na Slovenskem.

nikoli ni prekinil, saj so bili denimo leta 1927 vinotoči nasejani po kar tridesetih, pretežno starejših in najpomembnejših ulicah, v vsaki od teh ulic pa je v povprečju delovalo kar 20 vinotočev, med katerimi so bili nekateri odprti celo večkrat na leto. Ob koncu tridesetih let je njihovo število še naraslo,¹⁴ kar tudi dokazuje, da mestne oblasti niso kaj prida upoštevale protestov ostalih gostincev, kavarnarjev in hotelirjev, katerim je dober promet vinotočev in s tem bogatenje vinogradnikov predstavljal trn v očesu in so nezaželeno konkurenco poskusili na različne načine omejiti. Lastniki vinotočev se namreč niso pretirano držali predpisov in so denimo kljub prepovedi stregli tudi hrano, niso zapirali pravočasno ipd.

Kakorkoli že, vinotoči so vse do druge svetovne vojne predstavljali najbolj priljubljena zbirališča bratislavskih intelektualcev, umetnikov in bohemov, ali kot pravi Smrek: »*Za nas so bila tla vinotočev »sveta«, atmosfera villonovskih krčmic je bila navdihujoča, poezija pa je bila tam naš vsakdanji kruh.*«¹⁵ Seveda pa so vinotoči privabljali tudi vse ostale ljubitelje vesele družbe in dobre kapljice. Kajti v vinotočih je vladala demokracija in tam se je skupaj popivalo, prepevalo in hazardiralo ne glede na nacionalne in socialne razlike. V to je posegla druga svetovna vojna s slovaškimi rasnimi zakoni in splošnim zatonom družabnega življenja, dokončno pa predvsem njen konec, ko so Bratislavo morali zapustiti nemški vinogradniki. Novi časi so pomenili tudi postopni, a dokončni propad kulture vinotočev, teh »*oaz sreče, eliksirja užitkov, azila trpečih,*«¹⁶ katerim tudi posamezni poznejši poskusi niso uspeli obuditi nekdanjega čaru in duha.¹⁷

Če smo govorili o vinotočih, potem nikakor ne smemo izpustiti bratislavskih kavarn,¹⁸ ki so prav tako nezadržno naraščale in jih je bilo leta 1937 v mestu že 35. In to le tistih večjih, saj je bilo ostalih restavracij in kavarnic več kot tristo. Kavarne so se od vinotočev razlikovale predvsem po tem, da se tja ni hodilo toliko popivat, ampak so gostje prihajali predvsem zaradi druženja sorodnih duš, dobre kave, branja časopisov, glasbe in umetniškega programa. Tudi klientelo so sestavljali ljudje iz višjih socialnih slojev, predvsem umetniki, intelektualci, trgovci, zdravniki ipd. Posebno kavarniško atmosfero so poleg slučajnih obiskovalcev oblikovali predvsem t.i. »štampgasti«, stalni gostje torej, ki so bili del »inventarja« in so tako do osebja kot tudi kavarniškega ritma gojili poseben odnos. Najbrž ni potrebno poudarjati, da je kar lep del teh štampgastov izhajal iz bohemskih vrst, nekatere najbolj znane kavarne (Luxor, Reduta, Astória, Metropol, Berlinka...) pa so postala prava središča umetniške boheme, ki se je tam srečevala, študirala in debatirala. Tam je zasedalo Društvo pisateljev, literati so urejali svoje časopise, slikarji ustvarjali prve skice in tam se je, inspirirana enkrat z mlado plesalko, drugič spet s čim drugim (kajti niso stregli samo kave) rojevala poezija.¹⁹

In takšna Bratislava, o katere značilnostih, posebnostih, očaranjih in razočaranjih bi lahko še marsikaj napisali, je bila Bratislava Ivana Žabote.

Morilski vici, društvo »čumiakov« in loterija

Žabota je poleg svojega ateljeja, v katerem je ustvarjal, imel samo še eno trdnjšo postajo – kavarno. Tam je od začetka do konca prebiral jutranjike, si ogledoval ostale goste in

¹⁴ Taká bola..., str. 188.

¹⁵ Ján Smrek, Poézia moja laska, 1. del, Slovenský spisovateľ, Bratislava 1989, str. 52.

¹⁶ Verzi M. Zemaníka, Taká bola..., str. 96.

¹⁷ »Stalo sa pod vieškou«, Taká bola..., str. 91–110.

¹⁸ Ob tem velja opozoriti na mednarodni simpozij na temo kavarniške literature v Evropi in Latinski Ameriki od 1890 do 1950. Simpozij »Literarische Kaffeehauser. Kaffeehaus-Literaten« je potekal na Dunaju 15.–19.10.1996; zbornik naj bi izšel do poletja 1999.

¹⁹ »Ako obyčajne, pán hlavný«, Taká bola..., str. 111–127.

navezoval z njimi stike, strastno šahir ali pa kar na marmorno mizo zarisoval skice, ki jih je pred odhodom sicer ponavadi izbrisal. Čeprav na videz samotar, Žabota ni bil ljudomrznež, temveč vesel človek, ki je kljub protislovni naravi in malce »težkem« značaju užival v družbi. Štefan Hoza (1906–1982), eden prvih in najslavnejših slovaških opernih pevcev, o njegovem temperamentu takole pripoveduje: *»Ivan Žabota je bil hitre, lahko bi se reklo naravnost kolerične narave. Ni prenesel ugovarjanja in nasprotovanja. Če si je kdo kdaj kaj takega drznil, se je takoj razburil, zardel in čez trenutke pobledel, se obrnil stran in bral časopis. To je bilo v boljšem primeru, saj se je zgodilo tudi to, da nas je z jeznimi besedami in trdim obrazom odslovil od svoje mize. In to ne le nas (Hoza pri tem misli na študente, op.a.). Toda ko je drugi dan komaj opazil, da smo vstopili v kavarno, nam je že migal z glavo, naj prisedemo. O včerajšnjem dnevu ni padla niti beseda. Navadili smo se nanj in na njegove vice. Čeprav smo jih poznali, smo se vedno pretvarjali, kakor da so najnovejši.«*²⁰

Njegovo pripovedovanje bolj ali manj neslanih šal je postalo prav pregovorno. Ob pripovedovanju svojih predpotopnih vicev, znanih tudi kot »žabotovski« in katerih repertoar je bil skoraj vedno enak, je nepopisno užival, nekoliko manj pa tisti, ki so ga morali poslušati. Še najboljši prijatelji so ga v tem oziru smatrali za pravi »strah družbe«.²¹ A Žabota se je očitno prav dobro zavedal »morilskosti« svojih šal in to s pridom uporabil takrat, ko se je koga naveličal in se ga hotel znebiti. To je na lastni koži okusil novinar bratislavskega časnika Slovenský denník, ki je februarja 1928 obiskal umetnika in z njim opravil krajši intervju. Žabota, ki je takrat »po meščanski terminologiji postal že povsem urejen človek«,²² mu je najprej sicer prijazno pripovedoval o svojem delu in načrtih, kar naenkrat pa je, očitno že naveličan razgovora, sogovornika začel moriti z vici. Ta ga je nekaj časa še poslušal, ko pa je ugotovil, da humorist še ne namerava končati, mu ni prostalo drugega, kot da na vrat na nos pobegne iz ateljeja in v ozadju še dolgo posluša gromki Žabotov smeh, saj se je Ivan pri tej situaciji očitno neizmerno zabaval.

Za ilustracijo le dva, še najbolj prebavljiva vica, ki slučajno govorita o siromakih:²³

Ali veste, zakaj je gospod Bog ustvaril krompir?

Ne...

Samo zato, da lahko tudi siromak koga oguli..

Kaj pa to veste, kdaj ima tudi siromak v svojem življenju dobro uro?

Kdaj?

Ko gre peš iz Bratislave do Karlove vasi.

Zakaj?

No, ker ima pač dobro uro poti.

Poleg pripovedovanja morilskih vicev pa je Žabota v spominu svojih sodobnikov in prijateljev ostal zapisan predvsem kot človek širokega srca, ki na račun prijateljev ni skoparil in je kavarniškem omizju, ki ga je obdajalo, pogosto veljal za pravega mecena. Čeprav ni delal veliko, je zmeraj toliko zaslužil, da je lahko živel na dostojni ravni in veljal za gentlemana. Lep dohodek so mu prinašali portreti slavnih osebnosti, saj je denimo za Masarykov portret dobil 20.000 kron oz 40.000 dinarjev, kar je bila kar lepa vsota, še posebej v primerjavi s prejemki slovenskih umetnikov, na kar je v pogovoru z Viktorjem Smolejem Žabota tudi opozoril.²⁴ Poleg tega so ga kot portretista izredno cenili v bratislavskih

²⁰ Hoza, n.d., str. 218.

²¹ Smrek, Bratislavská bohéma...

²² »Miliony maliara Ivana Žabotu«, Slovenský denník, 26.2.1928.

²³ Prav tam.

²⁴ Smolej: »Razgovor...«

meščanskih rodbinah. Slikal je predvsem otroke (in se potem v družbi hvalil, da hodi delat otroke po vseh bratislavskih družinah) in mlade dame. S posebnim veseljem predvsem lepotice z jamico na lahti, saj je bil to zanj predpogoj za žensko lepoto. A kot kaže, predvsem z vidika umetnika, saj ni znano, da bi se kdajkoli zapletel v kakšno razmerje in je vse do smrti ostal okoreli samec. Skratka, Žabota je zaslužil dovolj za razmeroma ugodno življenje, davke je redno plačeval, pa tudi dolžan ni bil nikomur. Pač pa so skoraj vsi dolgovali njemu in je v svoji bohemski družbi (Žabota ni sicer prav nič rad slišal, če so ga prištevali med boheme, pa čeprav je bil po Smrekovih besedah bohem kot le malokdo) veljal kar za nekakšnega bankirja in kot že rečeno za mecena.²⁵

Kot takšnega se ga iz svojih študentskih časov spominja tudi Hoza, saj je pogosto, ko so bili študentje okrog njega praznih žepov in prosili natakara, naj dolg zapiše, »*Žabota natakaru brez besed pomigal z glavo, češ da je vse v redu oz. da gre vse do zadnjega halirja na njegov račun.*«²⁶ Hoza poudarja še eno Žabotovo vrlino, ki je bila tako nekoč kot danes v umetniškem svetu zelo redka. Za razliko od večine ni namreč nikoli ogovarjal svojih slikarskih kolegov. Ko so mu okrog njega zbrani študentje nekega dne zato izrekli kompliment, je le stoično odgovoril: »*Fantje, študentje, nimate izkušenj, zato me posnemajte. Vedite, da se posojeni kruh vrača!*«²⁷

Še posebej pa je s svojo radodarnostjo izstopal v svojem stalnem omizju, ki su mu takrat pripadali nekateri ugledni slovaški umetniki kot npr. pisatelj Tido Gašpar, slikar Janko Alexy, kipar Friso Motoška in že omenjeni pesnik Smrek, s katerim sta si bila še posebej blizu. Na skoraj dvajset let mlajšega Smreka je Žabota gledal celo nekako očetovsko in tako zanj tudi skrbel, saj mu je večkrat omogočil prenočišče, mu podaril kakšen kos garderobe ter plačeval zapitek. Skupaj pa sta v bratislavskih umetniških krogih postala znana preko njunega legendarnega »Društva čumiakov«,²⁸ ki sta ga »ustanovila« čisto slučajno. Ko je Smrek nekega dne odhajal iz kavarne Reduta, je na vratih naletel na Žaboto, ki ga je ogovoril:

Kam greš?

Grem domov.

Pojdi vendar v Reduto.

Saj sem tam pravkar bil, kaj bova počela tam?

*Nič. Kar tako. Ždela. Jaz plačam...*²⁹

In tako sta se vrnila v kavarno ter tam ždela. Predsednik njunega društva je bil Žabota, podpredsednik Smrek, medtem ko ostalega članstva ni bilo. Med ždenjem sta v glavnem molčala, medtem pa so se jima rojevale ideje. Smrek je sestavljal verze in jih kazal Žaboti, ki je medtem na marmorno mizo molče zarisoval razne skice. Navdušen nad prijateljevimi verzi je Žabota po pravilu plačeval za oba, neredko pa sta se prestavila še drugam. Bodisi v drugo kavarno, bodisi kam na kurjo juhico, kjer sta nadaljevala z ždenjem, ki je po njuni zaslugi v Bratislavi kmalu postalo sinonim za kavarniško vedenje bohemov.

Tudi Smrek je bil na Žaboto zelo navezan in je, iščoč pravo rimo, njegovo ime uporabil tudi v eni od svojih pesmi, pa čeprav takrat, kot sam pravi, izkoriščanje imen živih prijateljev za pesniški material ni bilo nekaj samoumevnega.³⁰

²⁵ Smrek, Bratislavská bohéma...

²⁶ Hoza, n.d., str. 219.

²⁷ Prav tam.

²⁸ Besedo »čumiet« lahko prevedemo kot čemeti oz. ždeti.

²⁹ Smrek, Poézia moja laska, 1. del, str. 49.

³⁰ Prav tam, str. 90, 91.

Village and city

*Vas, to je devica,
položena v dolino.*

*Z gladko počesanimi lasmi,
spletenimi v kito
sedmere lepote,
močnih kolen.*

Nje čelo je

kot mirna gladina jezera –

človek hodi ob njej, opazuje

in pomisli: sfinga.

Najlažje jo zajame kipar s svojim čopičem

in se enostavno podpiše:

Ivan Žabota, pika.

Le da mesto ni devica

in dolina mu ni dovolj.³¹

Pa še po enem konjičku je bil Ivaša, kot so ga klicali prijatelji, znan daleč okrog. To so bile srečke in vztrajno je upal, da bo na loteriji nekoč zadel milijon. Zaklel se je celo, da se bo šele takrat oženil. Bolj kot o ženi pa je sanjaril o drugih stvareh, katere bi si lahko s tem milijonom privoščil. Sklenil je, da si bo nabavil črnca, ki bo v njegovem ateljeju za lakaja in komornika, kupil pa si bo tudi kočijo, s katero bo prijatelje gosposko prevažal po Bratislavi od kavarne do kavarne, še posebej pa do takrat v bohemski družbi najbolj priljubljene krčme »Hospoda k zlátej fantazii«.³² Le-ta je bila zunaj centra, pot do nje pa je veljala kar za nekakšen »pijansko-umetniški« obred ali celo romanje.

Kjer se pije, tam se dobro žije

Kakor je videti, so bila predvsem dvajseta leta najbolj tipično Žabotovo bohemsko obdobje, postopoma pa se je situacija spreminjala in tudi Ivan je počasi zaplul v bolj umirjene meščanske vode. Na to je najbrž tudi vplivalo dejstvo, da se je stalno kavarniško omizje zaradi različnih razlogov kot so poroke, selitve ipd. vedno bolj manjšalo, svoje pa so najbrž naredila tudi leta. Vseeno pa je Žabota ostajal prisoten v slovaškem umetniškem življenju, zelo kritično je spremljal družbeno dogajanje okrog sebe, zanimalo pa so ga tudi razmere v njegovi matični domovini. Nekih konkretnih stikov s slovenskimi rojaki sicer ni gojil (nekaj časa si je dopisoval s Tratnikom), pač pa je redno prebiral *Slovenca* in *Jutro* ter spremljal tudi ostale revije in časopise. Čeprav je sam vedno poudarjal svoj slovenski rod, se je imel za slovaškega umetnika in je bil zelo ogorčen, če ga je kdo na Slovaškem smatral za tujca. Nasploh mu takšen slovensko-slovaški svet, v katerem je živel, ni povzročal preglavic. Rad se je pohvalil, da je prvi Slovenec, ki zna slovaško in prvi Slovak, ki zna slovensko ter bil na takšno dvojno pripadnost tudi zelo ponosen. Žabota je namreč vse do smrti ostal velik panslavist in zagovornik povezovanja in zbliževanja slovanskih narodov, v katerih bodočnost je neomajno verjel. Rad je poudarjal sorodnost slovenske (predvsem prleške in prekmurske) in slovaške psihe ter kulturne in bivanjske sorodnosti obeh svojih domovin. »*Naše Slovenske gorice so čisto kot vinorodne gorice Malih Karpatov tu v bratislavski okolici in polje je isto in veselje in ljudje. Tako je tu kot doma. Kjer se pije, tam se dobro žije, ali ne?*«³³

Po koncu 1. svetovne vojne se je med prvimi javno zavzel za vzpostavitev koridorja, ki bi preko Gradiščanskega povezoval Slovenijo in Slovaško oz. Kraljevino SHS in ČSR ter o tem napisal tudi daljši članek. »... *To niso nikaki fantastični načrti, takrat bi si mi mogli enostavno*

³¹ Iz slovaščine prevedli A. Rozman, A. Šalej in T. Kregar.

³² Smrek, *Počzia moja laska*, 1. del, str. 49; Smrek, *Bratislavská bohéma...*

³³ Smolej: »Razgovor...«

vzeti to ozemlje in bi imeli koridor ogromne politične in še večje gospodarske važnosti...» Še bolj kot neuspeh ideje o koridorju je Žaboto bolela izguba slovenskega narodnostnega ozemlja po vojni in brez dlake na jeziku, kot je bil, ni ljubljanskim »prvakom« prav nič prizanašal. »... In na Koroškem so nam ponujali zono B, pa smo dopustili v svoji slovenski namišljenosti plebiscit, ko je radi ponemčene in narodno skažene psihe koroške bilo nemogoče zmagati. In tudi na Primorskem. Edini človek, ki je več vreden kot vsi ljubljanski kunktatorji, je bil general Maister. Vzel je, do česar imamo pravico, in je naše!«³⁴

Po drugi strani pa tudi ne skopari s pohvalami. Tako denimo ob primerjanju slovaške in slovenske kulturne produkcije in narodnih značilnosti³⁵ z zadovoljstvom opaža »široke slovanske razglede« v slovenskih časopisih in poudarja, da smo Slovenci »narod, ki se zaveda samega sebe, smo trden in samozavesten narod«. V primerjavi s slovenskim pa za slovaški narod meni, da je »... preveč dober, neodporen, nima organizirane narodne sile. Povojna inteligenca pa gre preveč za tujimi vzori in ustvarja se prepad med ljudstvom in izobraženstvom.«³⁶

Iz navedenih, pa tudi drugih Žabotovih izjav, bi njegovo politično opredelitev težko natančno definirali. Na trenutke velik liberallec se zelo hitro prelevi v konservativnega narodnjaka, celo antisemita.³⁷ »Židovski problem je najtežji slovaški problem. Nas Slovence bi židje ne mogli tako zasužnjiti, kot so Slovake. Saj vidite, da smo jih vse pognali.«³⁸ Takšna dvojnost je delno posledica vpliva njegovih prijateljev, med katerimi so bili ljudje dokaj različnih političnih orientacij, v največji meri pa osebnotna značilnost človeka in umetnika, ki je do pojavov in problemov v družbi redno zavzemal jasno in kritično stališče, ki ni bilo nujno v skladu z obstoječo (bolj ali manj) liberalno-klerikalno delitvijo slovaškega političnega oz. svetovnonazorskega prostora.³⁹ Morda tudi zato o njem in njegovem delu poročajo časniki različnih političnih usmeritev in nikjer ni opaziti, da bi si ga kateri od političnih taborov posebej lastil.

³⁴ Prav tam.

³⁵ S takšnimi in podobnimi primerjavami se je pozneje podrobno ukvarjal tudi takratni Žabotov sogovornik Viktor Smolej. Glej npr. članek »Radosti do života«, ELÁN, VI, 1935/36, št. 2, str. 1; Kregar, n.d., str. 38–39.

³⁶ Smolej, »Razgovor...«

³⁷ Žabotove protizidovske izjave je potrebno umestiti v čas in klimo, v kateri so nastale. Antisemitizem in židovski problem postaneta na Slovaškem še posebej izrazita v drugi polovici 19. stoletja. Kakor drugje so se tudi na Ogrskem židje odlično znašli v liberalnih pogojih ekonomskega razvoja in se uveljavili v različnih sferah gospodarskega in družbenega življenja. Predvsem na podeželju postane pojem Žida (kot trgovca, krčmarja, advokata ipd.) skoraj sinonim za izkoriščanje oz. slabo življenje prebivalstva. Poleg tega se židje praviloma niso vključevali v slovaško narodno gibanje oz. so se po jezikovni, pa tudi narodni opredelitvi dosti bolj nagibali k Madžarom. Situacija se ni bistveno spremenila niti po nastanku ČSR, do katere je iz omenjenih razlogov imela od začetka večina Židov odklonilen odnos, postopno zблиževanje (preko nove židovske generacije) pa se v 20 letih obstoja države še ni moglo uspešno udejaniti. Nesorazmerje med številom židovskega prebivalstva in njegovim procentualnim zastopstvom v posameznih vejah narodnega gospodarstva oz. pri delitvi narodnega dohodka je bila še zmeraj očitna, socialno-ekonomski problemi pa so v 30. letih nastajali tudi v povezavi s porastom židovske imigracije iz sosednjih držav. Vse to je predstavljalo ugodna tla za populistične in radikalne antisemitske ideje, ki jih je med političnimi strankami najbolj širila avtonomistična in klerikalna HSLS. Vendar pa bi o antisemitizmu nacionalsocialistične oblike pred letom 1939 tudi pri tej stranki (vsaj pri njeni vodilni struji) zelo težko govorili. Z »neodvisnostjo« in uvedbo rasnih zakonov se položaj slovaških Židov močno poslabša in postopoma privede do slovaške variante holokavsta. O odgovornosti slovaškega vodstva za ta genocid še danes potekajo burne razprave, ostaja pa dejstvo, da predstavlja prav »rešitev« židovskega vprašanja najmračnejšo stran medvojne slovaške državnosti oz. »neodvisnosti«. Več o tem v: Ivan Kameneč, Po stopách tragédie, ARCHA, Bratislava 1991.

³⁸ Smolej: »Razgovor...«

³⁹ Slovaški politični prostor med obema vojnama so s svojimi institucijami in časopisjem obvladovali predvsem Hlinkova slovaška ljudska stranka, Agrarna stranka ter Socialdemokratska stranka, nezanimarljiv vpliv pa so imeli tudi komunisti.

Ivan Žabota, Portret dr. Nika Zupaniča
(olje, 92 x 75 cm, Narodna galerija, Ljubljana)

Njegov slovenski rod in slovanska usmerjenost, kateri je ostajal ves čas zvest, sta, seveda poleg ugleda cenjenega portretista, očitno pripomogla k temu, da je leta 1926 na Bledu portretiral kralja Aleksandra in njegovo soprogo kraljico Marijo. Žabotovo spoštovanje do jugoslovanskega monarha se je po tem še povečalo, zato ga je atentat v Marseillu močno prizadel. O svojih spominih na pokojnega kralja je spregovoril tudi za *Slovenský denník* in ga opisal kot človeka »manjše, suhe postave in globokih krasnih oči na izrazitem obrazu, ki je izžareval inteligenco in silno voljo...«⁴⁰

Zadnje omizje na mlečni cesti

O poslednjih letih Žabotovega življenja iz dosegljivih spominskih zapisov in takratnega tiska ne izvemo več prav veliko. Kot kaže se je z leti vse težje prilagajal novim umetniškim smerem in trendom časa ter tudi ustvarjal dosti manj kot nekoč. Vsaj velikih del ne. Morda tudi zato, ker se je moral v borbi za preživetje bolj kot kadarkoli prej opreti na družinsko portretiranje. V javnem in umetniškem življenju je bil vedno manj prisoten in vse bolj ga je navdajal občutek osamljenosti, zapuščenosti in nezadovoljstva. Kot rečeno se je njegovo nekdanje kavarniško omizje, na katerega je bil najbolj navezan in ki mu je v mnogočem nadomeščalo družino (na loteriji ni zadel milijona in je ostal do konca samski), postopoma razpustilo, medtem ko z novejšo generacijo umetnikov ni več našel tako pristnega stika. Poleg tega se ga je vse bolj polasčal občutek, da ga druga domovina, kateri je posvetil svoja največja dela in najbolj ustvarjalno obdobje, nikoli ni sprejela povsem za svojega in mu ni vrnila niti delčka tega, kar je storil zanjo. »*Kaj sem dobil za svoj trud? Niste me štipendirali, niste me pošiljali v tujino, niste kupovali mojih kompozicij in zato sem postal le izdelovalec solidnih, vsakodnevnih posvetnih portretov.*«⁴¹

Težko je reči, v kolikšni meri je bilo njegovo nezadovoljstvo upravičeno, ostaja pa dejstvo, da je bil Žabota tako kot človek kot umetnik čedalje bolj nesrečen in zlomljene duše, kar se je močno odražalo na njegovem zdravstvenem stanju, saj je imel že lep čas težave s srcem.

S posebno žalostjo in zaskrbljenostjo je spremljal tudi takratno negotovo politično situacijo doma in v svetu; ta je z Münchenskim sporazumom pripeljala do razpada prve ČSR in do slovaške avtonomije. Ko je marca naslednjega leta Češkoslovaška republika dokončno izginila iz političnega zemljevida, je bilo to za velikega Slovana in zagovornika češko-slovaške državnosti preveč. Propad ideje, v katero je verjel vse svoje življenje, ga je dokončno dotolkel. Čeprav v nobenem od nekrologov tega ne bomo našli (iz razumljivih razlogov, saj so pisani že v času »samostojne« Slovaške republike), se ne moremo otresti občutka, da so ga z razglasitvijo samostojnosti (čeprav »vsiljene«) in s tem zabijanjem žeblja v krsto bivše države, Slovaki, h katerim se je na nek način vedno prišteval tudi sam, nepopravljivo razočarali. Po zapustitvi prvega doma in večnem iskanju tako prostora pod soncem kot notranjega miru ter po neke vrste izločitvi iz slovaške umetniške elite je na koncu izgubil še domovino. Zrušil se je še zadnji od idealov, na katerih je slonelo njegovo življenjsko poslanstvo in njegov odnos do sveta.

Teden dni po tem, ko je »*ves žalosten in bled*«⁴² zadnjič obiskal svojega brata, mu je – kje drugje kot za kavarniško mizo! – postalo slabo in odpeljali so ga v bolnišnico. Ne vemo, ali se ni zavedal resnosti svoje bolezni, ali pa je smrt slutil ter zato tudi svoje zadnje trenutke hotel preživeti na način, kot je živel vse življenje. Svoboden in nikomur v breme. Izkoristil je nepazljivost bolniškega osebja in se vrnil v svoj atelje na Trgu republike. V prostoru, ki je včasih veljal za bohemsko leglo in za zadnjo postojanko ponočnjakov, v kateri se je nekoč nazdravljalo satanu,⁴³ se je še zadnjič podal iskat Boga.

Kdaj natančno sta se srečala, ni znal povedati nihče, saj so ga mrtvega našli šele po nekaj dneh, 30.3.1939. Na Ondrejskem cintorinu v središču Bratislave je bil velik in lep pogreb, njegov opuščen grob (ki mimogrede leži kar v dobri družbi) pa boste še danes prepoznali po mogočnem detvanskem križu, ki ga je Ivanu v zadnje slovo stesal brat.

⁴⁰ Slovenský denník, 11.10.1934.

⁴¹ Janko Alexy, Cesta k večnosti, Slovák, 1.4.1939 (nekrolog).

⁴² Janko Alexy, Osudy slovenských výtvarníkov..., str. 372.

⁴³ »Miliony maliara...«

V današnji Bratislavi so kavarne drugačne pa tudi vinotočev ni več toliko kot nekoč. In tudi Žabotovega huronskega smeha in mrtvaških vicev tam ne boste več slišali. Ivaša zdaj poseda, kot bi rekel njegov prijatelj Tido Gašpar, »v kakšni zakotni krčmici na Mlečni cesti in čuva prostor pri mizi, dokler tudi mi ne pridemo tja...«⁴⁴

Vendar pa je omizje že dolgo kompletno in gremo stavit, da tudi Ivanu ni nič več dolgčas.

Zusammenfassung

Ivan Žabota – Slowene und Slowake, Künstler und Bohemien

Tone Gregar

Der in Ljutomer (Luttenberg) gebürtige Ivan Žabota gilt in Slowenien als beinahe vergessener Künstler. Dies ist vor allem eine Folge der Tatsache, daß er sein Heimatland bereits in der frühen Jugend verließ und seine fruchtbarsten Jahre in seiner Wahlheimat, der Slowakei verbrachte. Dort trat er mit seinen Porträts in die Geschichte der slowakischen bildenden Kunst ein, und er wird mit Recht als slowakischer Künstler angesehen. Dennoch leugnete Žabota seine slowenische Herkunft nie, die gleichzeitige Zugehörigkeit zu zwei kleinen slawischen Nationen wußte er geschickt in seine künstlerische, weltanschauliche, aber auch alltägliche Welt einzuflechten.

Der Name dieses angesehenen Künstlers, Panslawen und kritischen Beobachters des Zeitgeschehens ist vor allem in den zwanziger Jahren des 20. Jahrhunderts eng mit der Preßburger Boheme verbunden. Er selbst hielt sich zwar für keinen Bohemien, dennoch stand er sowohl nach Ansicht seiner Zeitgenossen als auch der damaligen öffentlichen Meinung an der Spitze der Preßburger Boheme. Die Gründe dafür sind wohl in einer ewigen Suche nach innerem Frieden und in einem damit verbundenen (mindestens nach bürgerlichen Kriterien) unregelmäßigen Leben zwischen Atelier und Café zu suchen. Trotz cholerischer Natur, Reizbarkeit, fixen Ideen und Geistreichelei, behielten ihn die meisten Zeitgenossen als aufgeschlossenen Menschen in Erinnerung, der das Herz auf dem rechten Fleck hatte.

In den letzten Jahren seines Lebens wurde Žabota immer einsamer, verbitterter und unzufriedener. Er beharrte auf einer ihm eigenen Kunstrichtung, für neue Strömungen zeigte er kein Interesse, auch von der Kunstöffentlichkeit wurde er zunehmend an den Rand gedrängt. Zusätzlichen Kummer verursachten bei ihm die politischen Verhältnisse am Ende der dreißiger Jahre, besonders der Untergang der Tschechoslowakischen Republik. All dies vergrößerte sein altes Herzleiden, und im März 1939 brachte man ihn vom Kaffeehaustisch, wo ihm übel wurde, ins Krankenhaus. Man weiß nicht, ob er sich über den Ernst seiner Krankheit im klaren war, oder ob er den nahen Tod spürte und auch seine letzten Stunden im bisherigen Lebensstil verbringen wollte: frei und niemandem zur Last fallend. Er nutzte die Achtlosigkeit des Krankenhauspersonals und kehrte in sein Atelier am Republikplatz zurück, wo er nach einigen Tagen tot aufgefunden wurde.

⁴⁴ Smrek, Bratislavská bohéma...

ZGODOVINSKI ARHIV LJUBLJANA,

Mestni trg 27, Ljubljana, tel.: 061/306 13 01, 306 13 03

vam nudi svoje publikacije iz zbirke *Gradivo in razprave (GiR)*:

Vlado Valenčič, Ljubljanska trgovina od začetka 18. stoletja do srede 19. stoletja, GiR 3, Ljubljana 1981 (1.000 SIT)

Marjan Drnovšek, Arhivska zapuščina Petra Grassellija, 1842–1933, GiR 6, 1983 (1.000 SIT)

Zbornik ob devetdesetletnici arhiva, GiR 8, 1988 (1.000 SIT)

Mija Mravlja, Zveza kulturnih organizacij Kranj (inventarni popis), GiR 10, 1989 (1.000 SIT)

Judita Šega, Zdravstvene in higienske razmere v Ljubljani (1895–1910), GiR 12, 1993 (2.000 SIT)

Andrej Studen, Pedenarca, ksel, kelnerca, žnidar: socialnozgodovinska analiza izvora in poklicne strukture stanovalcev izbranih ljubljanskih ulic iz let 1869–1910, GiR 13, 1993 (2.000 SIT)

Dragan Matić, Kulturni utrip Ljubljane med prvo svetovno vojno: Kulturne in družabne prireditve v sezonah 1913–/14–1917/18, GiR 15, 1995 (2.000 SIT)

Zorka Skrabl, Arhivska zapuščina Marjana Kozine (1907–1966), skladatelja, publicista in prevajalca: inventar, GiR 16 (1.000 SIT)

France Štukl, Knjiga hiš v Škofji Loki III., Stara Loka in njene hiše, GiR 17, 1996 (2.000 SIT)

Branko C. Šuštar, Spodnja Šiška – pušelj Ljubljane: arhivski zapiski s poti vasi v predmestje: 1885–1914, GiR 18, 1996 (2.000 SIT)

Božo Otorepec – Dragan Matić, Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana (1320–1782), GiR 19, 1999 (8.000 SIT)

Vladislav Fabjančič, Ljubljanski sodniki in župani, I. zvezek. Sodniki (1269–1504). Ur.: Ema Umek, Janez Kos in Božo Otorepec, GiR 20, 1999 (4000 SIT)

Idrijski rudnik skozi stoletja (katalog ob razstavi), Idrija-Ljubljana 1990 (1.000 SIT)

Ljubljanska industrija v letih 1918–1941 (katalog ob razstavi), 1992 (1.000 SIT)

100 let dolenjske proge (katalog ob razstavi), Novo mesto 1994 (1.000 SIT)

Arhitektura in urbanizem v Ljubljani, od omembe v pisnih virih leta 1144 do potresa 1895 in arhivsko gradivo Zgodovinskega arhiva Ljubljana (katalog ob razstavi), 1994 (2.000 SIT)

Slovenija in Dunaj, Slowenien und Wien (katalog ob razstavi), 1995 (2.000 SIT)

Cene knjig so za dijake in študente 50 % nižje.